

ILLYÉS GYULA KOSZTOLÁNYIRÓL

Illyés Gyula tíz remek esszét írt Kosztolányiról és egy olyan vitacikket, mely a vívás színvonalában annyira méltó volt a nagy vitafélhez, hogy viszontválaszra az utóbbi már nem is vállalkozott. Ez a mesteri vitacikk 1934-ben jelent meg, a tíz esszé pedig Kosztolányi posztumusz köteteinek előszavaként 1940—1947-ben. (Aztán egybegyűjtve az *Ingyen lakoma* első kötetében, 1964-ben.) Hogy Kosztolányi kiadatlanul porosodó apróbb és nagyobb írásai, újságírói munkásságának dokumentumai, melyek az életmű melléktermékeiként veszteltek, művekké álltak össze, s e művek jelentősége tudatosulhatott, az első sorban Illyés esszéinek érdeme.

Ezek a posztumusz kötetek azonban — az *Erős várunk, a nyelv, a Lenni vagy nem lenni* és a többi — a negyvenes évek elején jelentek meg, a politika elvadulásának éveiben. Részét képezték tehát annak a szellemi honvédelemnek, melynek során Illyés minden értéket egy közös székértáborba igyekezett tömöríteni. Az ilyen helyzet stratégiája nem kedvez a kritikai szempontok érvényesítésének. Egy percre sem gondoljuk, hogy a Kosztolányi iránti megbecsülésre Illyést csak ez a helyzet tette képessé, vagy hogy meggyőződése azóta lényegében is megváltozhatott. De az 1934-es vitacikk tüskés érveit sem érezzük érvényteleneknek.

És azóta nagy idő telt el. A Kosztolányi-életmű a helyére került, a kor is új parancsokat adott, föltételezhető tehát a hangsúlyok módosulása. De ha nem módosultak, ez a tény önmagában is fontos eleme lehet a Kosztolányi-mű utóéletének. Ezért kerestük föl Illyés Gyulát budai otthonában, hogy tőle magától kaphassunk választ kérdéseinkre.

*

— *Kosztolányi emlékezetes cikke, a Vojtina új levele egy fiatal költőhöz című, 1934. április 11-én jelent meg a Pesti Hírlap Vasárnapjában. Előtte találkoztak-e, s ha igen, milyen kapcsolatban voltak?*

— Személyes, közvetlen, szorosabb találkozásom nem volt addig Kosztolányival. Igen nagyra becsültem, nem is kell mondanom. Akkor még szokás volt, hogy a fiatal költők elküldték kötetüket azoknak az idősebb íróknak, akiket különösen megbecsülnek. Így küldtem én el neki első könyvemet egy elég szomorú pesti külvárosi lakásból. Nagy meglepetésemre harmadnapra kaptam is már tőle csontpapír borítékban, zöld tintával, zöld nemesi pecséttel lepecsételt levelet. Néhány udvarias köszönő mondattal. Ahogyan mondjuk egy jól nevelt arisztokrata viszonzza valamely hívének a tiszteletét. Nemigen láttam őt. Ezt a cikket igen udvariasan akartam megírni. Nem úgy sült el, ahogyan gondoltam. A Magyar Hírlap című lapban jelent meg, s *Nép és költészet, egy kis verstan* volt a címe; ajánlásul írtam oda, hogy Kosztolányi Dezsőnek, egy szóval tiszteletből, mint művet ajánlottam, nem mint kitanítást. A szokásos zsurnalizmus rögtön botrányt szítani vágyón tördelte, mintha lecke lett volna Kosztolányi Dezsőnek. Így mindaz, ami a cikkben egy kicsit valóban legénykedő állásfoglalás volt, azt kell mondanom, hogy enyhe politikai tartalommal, ilyen

ízű bajvivássá alakult. Később, már Kosztolányi halála után jóval, Kosztolányi Ádámtól tudtam meg, hogy Kosztolányi akart erre a cikkre felelni, s Füst Milán beszélte le róla: ne tiszteljen meg a válasszal. Akkoriban Füst Milánnal nem voltam már igazán jó viszonyban. Nagyon sajnálom, hogy nem tudtam magam már akkor kimagyarázni, hogy noha szöges ellentétben álltam, főleg inkább világnézeti porondon Kosztolányival, kezdettől fogva igen nagyra értékeltem. Hisz magam is azt vallottam alapjában: mondhat a költő akármit, ha tisztességesen követi a pályának vagy a szakmának a követelményeit, és ha tehetséges, jót és csak értékeset alkot. Tehát tulajdonképpen lényegbeli összeütközés itt nem is lehet, és ha párbajoznak is, nemes, értelmes viadal az. Később, amikor egyszer végigtekinttem ezen a majdnem tíz kötet posztumusz Kosztolányin, amit én gyűjtöttem össze, elmosolyodtam: ha valahonnan látná, hogy éppen én, aki — lám — kezdetben látszólag szemben álltam vele, én tettem le egymás után ezeket a koszorúkat az emlékműve előtt még a két világháború között.

— A Vojtina új levele . . . előtt két évvel tette közzé Babits a *Nyugatban az azóta sokszor idézett esszéjét a Három öregről*. Abban írta: »A mi korunk az Adyé, sokban kényszerű és szükséges reakció volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen.« Ez a tanulmány dicséri a természetességet, az epika fölélesztését a lírában, több olyan tulajdonságot, melyről később Kosztolányi is beszél. (A »kényelmes« szót például mindketten használják, de más-más előjellel.) Vajon Kosztolányi szokatlanul tüskés cikkét nem lehet-e egyszersmind polémiának tekinteni Babitscsal szemben? Babits az Esti Kornél ciklust elég rossz kedvvel bírálta, Kosztolányi a Számadásban A gazda bekeríti házát című Babits-verset aposztrofálja támadó éllel. Ön és Kosztolányi vitájában — megítélése szerint — milyen szerepet játszhatott ez a Babits—Kosztolányi kontroverzia?

— Nem hiszem, hogy Kosztolányit befolyásolta Babitsnak a *Három öregről* szóló cikke. Annál meg mindenképp emelkedettebb szellem volt, hogysen az úgynevezett irodalompolitika fegyvereivel éljen. Igen nagyra becsülte Babitsot, mint ahogy Babits is alapjában nagyon nagyra becsülte és értékelte Kosztolányit. Ízlésük volt elsősorban más és a munkaterületük. Babits, nem akarom mondani, hogy elzárt körnek írt, de emelkedettebb együttesnek fogalmazott; Kosztolányi meg azonnal majdnem az eszményi újságolvasó nyelven akarta kifejezni a gondolatait. Ez a stílusbeli különbség volt tulajdonképpen köztük az ellentét. Babits nagyon sokszor fájlalta, hogy Kosztolányi nem azt az utat követte, amelyen együtt indultak. Közismert, milyen összeforrottságban voltak ők ifjúkorukban. Itt emlitem meg, nem tudom, előkerülte-e, Babits mondta el nekem — én ezt a levelezést soha nem láttam —, hogy ő összegyűjtötte azokat a leveleket, amelyeket Kosztolányi neki Szekszárdra és Bajára küldött; azt hiszem, kutyanyelvre voltak írva, s az öccse, aki akkor még fiatalember volt, tréfából egymás után összeragasztotta. Ifjúkorukban, rögtön a külföldi költőkön tanulva, akartak egy — mindig el akarom kerülni ezt a hermetikus szót, mert egy kicsit megbélyegző —, az akkori mondhatnám alpári magyar lírával szemben igényesebb lírát kidolgozni. Úgy érezte Babits, hogy Kosztolányi nem ezt az utat folytatta. Babits nem szerette Rilket, az egész áttetsző, homályos költészetet, egyáltalán a korabeli német lírát, kivéve Stefan Georgét és egy pár klasszikus veretű költőt. Szerinte Kosztolányi a nagy népszerűségét és sikerét épp ennek Irányában érte el. Később Kosztolányi, azt hiszem, éppen Babits hatására, túlozta a keresett formajátékot, a rimelésnek szinte mutatványos bukenceit és mesterfogásait. A különbség kettejük közt az, hogy ezt Babits min-

dig egy kicsit önmagától távolra csinálta: lám meg merem mutatni, ezt is tudom. Még mindig nem fedeztük föl, mennyi gúny is van abban, mikor ilyeneket ír, hogy »bús donna barna balkonon«. Ezt ő egy kicsit mosolyogva is mívelte. Kosztolányi viszont komolyan, kezdetben. Később átváltott ő is, játszott ezekkel a nagy mesterségi tudásra valló fogásokkal, de az, amit József Attila később meg tudott valósítani, hogy a tökéletes rím, a tökéletes ritmus, a bonyolult forma pontosan fedezi a bonyolult érzésvilágot, Kosztolányinál sokszor külsőleg maradt, színészi. Kivéve az életének utolsó szakaszában írt óriási verseit persze, amikor valóban már halálos játékkal, szaltó mortálékkal végezte ezeket a rímvarázslatokat, most már pontosan beleillő tartalommal. József Attilának is az volt az erőssége, hogy ezt úgy tudta csinálni, hogy nem formajáték volt, hanem a tartalom és a forma tökéletes összeilleszkedése. Tehát volt ilyen ellentét is köztük. Babits a halál érintette verseiben azzal nagy, hogy meztelen: eszköztelen.

— *Az újságíró Kosztolányi nem volt ellenszenves Babitsnak?*

— Nem, mert az újságírást kitűnően csinálta. Azt persze sajnálta, hogy ez szerinte versébe is átment. Én ezt nem tudnám ma ilyen könnyen elítélni. Meg kellene gondolnom, kinek adnék kettejük közül jobban igazat. Óriási teljesítmény volt Kosztolányi részéről, hogy az újságban is leközölhető prózája írói munkának is mesterteljesítmény volt. No de ezt már versben csinálni: hát itt vált el a tulajdonképpen az ízlésük. De az egymás megbecsülése, a barátságuk mélyebben nem hidegült meg; személyileg távolodtak el egymástól. Különös furcsán: éppen tizenkilencben. Soha senki nem beszélt arról, hogy Babits elítélte Kosztolányinak az akkori újságírói tevékenységét. Nekem egyszer szinte tréfásan beszélt arról — megmosolyogva Kosztolányi »felületi« hiszékenységét —, milyen kár volt, hogy Kosztolányit ebbe belevették. Vagyis Babits szerint Kosztolányi jóhiszeműen csinálta. Volt akkor valóban Kosztolányinak egy félelmetes elve: más az, amit az ember aláír, és más az, amit mesterségből csak megír. Ez a kornak a vallomása is volt. Visszamegy — sajnos — Jókaira. Az egész irodalom ezt csinálta. Hogy miért viselkedett a magyar szellemi életnek egy része úgy a háború alatt, ahogy viselkedett, vagyis miért nem érzett akkora felelősséget a népért, mint éppen Ady és Babits, innen származik. Sokan, lélekben akármit gondolva, megírták napszámként a napi rajongást a Habsburgokért, Mitteleuropáért, a németekért, vagy ezért meg azért. Ezt mi ma már nem tudnánk megérteni, illetőleg nagyon szomorú volna, ha valaki helyeselve tudná érteni. Itt vált el egy kicsit már az új nemzedék is, hogy ki fogadja el ezt az erkölcsöt, s ki a másikat.

— *Azért a Nyugat-nemzedéken belül sem volt ez annyira általános a jobbak között, se Juhász Gyulára, se Tóth Árpádra, se Móriczra nem volt érvényes.*

— Nem akartam ezt mondani. Juhász Gyula hangja egyáltalán nem számított, publicisztikát elzárva, vidéken közölt. Budapesten ennek semmi hatása nem volt. Móricz Zsigmond, igaz, nem szólt bele a napi politikába; helyzetképe: a novella, a pontos, reális ábrázolás, s ezért volt ő talpig becsületes: leírta, hogy mi történik a néppel. Nem mondom, hogy sokak esetében, de volt ilyen magatartás, még negyvenötig is elható. Hogy más az, amit az ember aláír, és más, amikor csak a tollát forgatja, a jó stílusát használva, szinte mint tárgyat. Az Est vezércikkei például azért voltak szörnyű ügyet szolgálva is olyan remekek, mert tanult írók írták; akként, hogy bementek a főszerkesztőhöz, s az megmondta nekik, mit kell megírni. A háború alatti Estre gondolok főleg.

— *És a Pardon rovat?*

— Meg kellene egyszer nézni, mi is az, ami valóban Kosztolányi tolla rovására írható. Itt az volt a baj, hogy azokban a lapokban egyáltalán közölt. No de hát oda más jelentős író is dolgozott. Schöpflin Aladár a Szózatnál volt, ezért őt senki nem támadta. Az említett Pardon rovatba mások is írtak. Nem beszélve arról, hogy éppen azért, mert Kosztolányi nem írta alá a szöveget, mindenki azt javított bele ezekbe az írásokba, amit akart. Kosztolányi ezzel nyilván nem is törődött, mert hisz fölfogása szerint nem az ő ügye volt. Ebben az időben írta a *Véres költőt*, tervezte meg az *Édes Annát*. Ott tette le a saját mondandóit.

— *Az Ady-pörben, 1929-ben Babits nem támogatta Kosztolányit. Az utóbbi ezt rossz néven vette. Ön a Kortársak előszavában megértéssel interpretálja Kosztolányi különvéleményét. Ma hogyan vélekedik erről? Az idő nem növelte-e meg azoknak az Ady-tulajdonságoknak a jelentőségét, melyeket Kosztolányi legkevésbé szeretett? A prófétikus tulajdonságokra gondolok, a közösség ügyeiben való avatottságra, a politikus Adyra.*

— Nincs olyan vélemény, ha jóhíszemű, tehetséges ember fejt ki, amit én nem figyelemmel nézek és nem adom meg neki a jogot a szóra. Tehát akár mennyire ellenkezett is Kosztolányinak a véleménye Adyt illetően az enyémtől, már pusztán azért, hogy volt bátorsága szembeszállni egy elég olcsó nivójú általános ünnepléssel, ezt én még becsültem is benne: odadobta a népszerűségét. Sokkal egyszerűbb lett volna, ha még egy legendát ír Adyról és valahogyan ő is fölül a szekerére; sokkal többet nyert volna előrehaladásban a pályán. Azt fejtette ki, amit esztétikai szempontból kifogásolt Adyban. Mint esztétikus bírálta Ady politikai, jósló és egyéb verseit; hogy azok műfajilag nincsenek jól megcsinálva; esztétikailag gyöngék. Amit Ady mondott a magyarságról és a háborúról, Kosztolányi is pontosan azt vallotta, Babits is azt mondta, mindnyájan azt mondjuk, s hozzá kell tennem, hogy ebben legkevésbé eredeti Ady. Legföljebb ő tömören mondta; sustergő forró vasat nyomott jég hideg, közönyös vízbe azért, hogy a magyarság nagy problémáit ő a maga honáig izítva fejezte ki. Amit mondott, a lényegét nézve, azt, tudjuk, Berzsenyi, Kölcsey, Zrínyi is mondta. Az örökség. Ebbe az örökségrendbe Kosztolányi épp úgy beletartozott, mint Juhász Gyula, Babits, Móricz és a többiek. Legföljebb ki-ki a maga módján vállalta. Kosztolányi módja más volt, mint Adyé. Ismétlem, verstani kifogás van tulajdonképpen emögött. Kosztolányi szerint a költő nem rázhatja úgy, mondjuk, a peplumot, vagyis nem színészkedhet oly hangosan, aminővel ő megvádolta Adyt, nem egy esetben bizony okkal. Nekünk is sokszor támadt kifogásunk, hogy bár mélyen, tragikusan tud Ady beszélni ezekről a dolgokról, néha milyen hevenyén is vállalja a tolla ezeket a súlyosan nagy kérdéseket. Adynak a hatása sokkal mélyebb és sokkal nagyobb, mint ahogyan eddig az irodalomtörténet ezt fölfedte. Még a külsőségekre sem ébredünk rá. Ahogyan Kassák például a *Mesteremberekben* mondta: Daloljanak az új költők — Ady-hangvétel: szálljon az új dal! De még ahogyan József Attila is elkezdte bemutatkozó friss versét: Én, József Attila itt vagyok — azt idézi, ahogy Ady kezdte: Góg és Magóg fia vagyok én. Mindnyájunkban megvolt ez a magatartás, de nem erre élesült a fül, hanem arra, milyenek a közös, az Adytól átvett mondatfűzések, a hasonlatok, a szimbólumok. Az epigon mindig a külsőséget lesi el. Ilyen Ady-hatás voltaképpen Mécs Lászlón jelentkezik. Ady metonímiái, hasonlatösszevonásai gyakran megtalálhatók nála. De másoknál, a legmodernebbeknél más rétegben fedhető föl Ady igazi — mély — hatása. Nem beszél-

ve azokról, akik változatlanul vállalják a magyarság sorsproblémáit. Számukra Ady az utolsó láncszem. Hisz nem is tudnak kapcsolódni Petőfibe se, de Arany Jánosba se, hogyha ezt a láncszemet nem vállalják. Ez a magyar költészet egyfajta »kontinuitása«. A legtragikusabb Ady jóslataiban az, hogy rendre beváltak. Kosztolányi erről — nagyon régen nem olvastam az ő cikkét, agyam nagyon hátsó részében van — úgy vélekedett, hogy legkönnyebb rosszat jósolni egy helyzetről és egy országról, mert hisz mindig a rossz következik be. Am ezen az alapon az egész lírát el lehet vetni. Nem akarok beleesni abba a hibába, hogy ha valakit mentegezni kell, védjem a tévedésében is. Kosztolányi épp annyira tévedhetett, éppúgy elfogult lehetett, épp annyi kifogásolnivalót mutathat mondjuk az eszmei fejtegetésében, mint az ellenfelei; de a lényeg — a zord jóslat —, amelyről beszélünk, tovább él. Viszont amit ő kifogásolt Adyban, a prófétikus hajlam tartalma, az őt is nagyon szíven érintette. Amit Ady kezdetben kifejezett, az a szorongás, úgy illett volna, hogy mindenki benne legyen. Benne volt Kosztolányiban is. Emlékszem, hogy megdöbbenett az a cikke, amelyet 1909-ben írt Belgrádból megtérve; az, amely úgy fejeződik be: háború lesz! A dermedtség, a cikk hideg réműlete és az a jó érzékelés, hogy mi forr Belgrádban: jóslat az is! Először, annak olvasásakor döbbenett meg engem az, hogy miért nem erre figyeltünk mi magyarok. A szerbek látták jól a világot. Amikor már magam is Belgrádban jártam és láttam a régi szkupstinát, amely egyszerű kis épület, arra gondoltam: igen, olyat kellett volna nekünk is országháznak csinálni, s nem »hazugsággalotát« és hasonló »fönn az ernyő, nincsen kas«-t. A Három kalap nevű kocsmá, ahol az egész szerb szimbolizmust megcsinálták, tinektek szabadkaiaknak nem kell mondanom, nem a New York Kávéház. Macskaköves utcában egy pici kis kocsmá. Ezt a Belgrádot érzékelte Kosztolányi. Így hozott ő figyelmeztetést, ha tetszik, jóslatot. Csak ő másképp fejezte ki azt, amit érzett; nem Ady hangján. Ady szimbólumokban és hatalmas díszleteket festve ábrázolta a jövőt. Ez Kosztolányinak ellenszenves lehetett, de sajnos ebben Adynak lett igaza. Bár ríktóak azok a jóslatok, tisztelnünk kell a fölfestőjüket: kiáltani akart. Azokra kell néznünk vádaskodva, akik ezt mégsem értették meg.

— *Ady és Kosztolányi érzékenységében sem tetszik különbséget észlelni? Mert itt a jóslatnál többről van szó. Adynak például ez az előérzete a fejleményekről áthatja az életmű egészét a lírában, Kosztolányinál cikkekben elszigetelten fölötlik, míg a lírája inkább belterjes még ebben az időszakban 1916-ig. Kérdésem azt feszegeti, hogy az a fajta érzékenység ma időszerűbb-e, amelyikben együtt van jelen a politikum, a pszichológia, tehát Ady politikai érzékenysége is. Mint hogyha az idő megnövelte volna ennek a fajta magatartásnak a jelentőségét.*

— Ady egyik legmegrázóbb, háborút ábrázoló verse, a nyitány az *Emlékezés egy nyáréjszakára*. Emlékszem, hogy ezzel az én ifjú szívemben csak egy vers volt párban, Kosztolányié: »Megölték őt. Megölték. / Nagyhangon elkiáltom...« Az egyszerűség, az átkozódás, hogy »Bujakór koszorúzza / a homlokuk pirossal...«, megdöbbenő — ebben nagy szenvedés van. Viszont: csak személyes ügy? Ő így felelt, mikor a bőréhez ért a dolog. Nem hatalmas, messze kiáltó jelekkel festette, nem horizontot ábrázolt a jövőről vagy a jelenről, de mikor ki kellett mondani egy-egy közeli fájdalmat, abban ő is mester volt. Nem volt annyira kizárólagosan lírikus, mint Ady; össze sem mérhetők egymással mint költők. De ne legyünk igazságtalanok, mert ez még nem jelenti azt, hogy egészében okvetlenül kisebb. Németh László írta — emlékszem, akkor még

Kosztolányi élt —, hogy regényírószágban van, aki fölötte áll, lírában van, aki fölötte áll, esszében van, aki fölötte áll. Egyszóval sok fő dologban is van nála jobb. De lehet, hogy valaki még az irodalom nagy műfajaiban is mindenki szerint a második vonalban úgy áll és közben mégis — első. Az öttusázóknak sem egyből kell vizsgáznio, hanem többlől. Kosztolányinak megoszlott a tehetése. Nem volt olyan drámaíró, mint Molnár Ferenc, nem volt annyira reális regényíró, mint Móricz, sok tekintetben elmaradt Krúdy mögött, nem beszélve a költészetről, amelyben föltétlenül megelőzi Babits és Ady. De az egész alakzat mindegyikkel vetekszik. Helyzete nyilván bántotta őt, a lényegre nézőt, a nyugat-európai, az angolos-franciás, kismértékben németes műveltségű embert, a tudatos homme de lettres-t; egy kicsit fölemelt orral járt a mi csizmaszágunkban. Nyilván barbárnak nézte, jöllehet óriásnak tartotta még Móriczot is. Hát még a duhaj Adyt, aki szerinte csörgödobok közt mint sámán beszél.

— *A történetiség problémája fontos kérdés. Ady, ha szól, valóban a vers minden ízében egy végtelen történelmi mélységet érez az ember, viszszafelé is. Kosztolányinál a múlt absztraktabb múlt, nosztalgikusabban beszél róla, az ő múltja nem cselekvő. A személyesből nő ki nála az egyetemes. Adynál pedig minden mozog. Az ő személyes ügye egyúttal történelmi ügy is.*

— És még valami: ne feledjük, hogy óriási döfést kapott Adyótól: »irodalmi írónak« nevezte. Ez olyan, mintha találna. Ez volt benne a félelmetes. De mégsem mondott igazat. Mert milyen legyen az író: sámándobot rázzunk? »Tiszteletlenül« beszélek ezekről az emberekről, de apáinkról van szó, tehát családban beszélhetünk »tisztelenül« róluk. Minden író irodalmi: folytat. Ady is; Thalyt, Endrődít folytatja, a maga hangján persze, a kuruc verseiben. Merem mondani, irodalmibb még Kosztolányinál is, szerencsénkre: ahogy láttuk, a »nagy« magyar örökséget viszi tovább, s azt honnan veheti bárki, ha nem az irodalomból? Ady szobaköltészetre gondolt. De Kosztolányi csak addig volt az, a míg nem lelte meg a hangját.

— *Hogyan esett éppen Önre, az egykori vitafélre a választás, mikor Kosztolányi posztumusz kötetének kiadását Kosztolányiné és a Nyugat elhatározta? Mi volt az 1934-es vita után? (»Lehajtott fővel tisztelegvén minden tiszta vélemény előtt, népünk szelleme szerint.«)*

— Amikor Oroszországból megjöttem és megjelent az *Oroszország* című könyvem, a Zeneakadémiának a kulisszái között egyszer csak szembekerültem Kosztolányival. Én nem szólítottam volna meg őt, legföljebb üdvözöltem volna szokásos írói üdvözlettel, de ő odajött hozzám és azt mondta: »Nagyon nagy élvezettel olvastam, amit Oroszországról írtál«, s rögtön egy történetet is elmondott, hogy miért nem akarták s végül mégis akarják kiadni valamelyik könyvét oroszul; sőt — nagyon vigyázok az emlékeimre — mintha ő akkor már Stockholmmal és azokkal az utakkal valahogyan foglalkozott volna, s azt mondta, hogy Stockholmból át akart volna menni Moszkvába — ezt bizonytalanul mondom, hogy ő volt-e vagy sem, de így rémlik nekem —, hogy megnézzé Oroszországot. Erről beszélgettünk, s mikor kezét fogott, búcsúzóul hirtelen megkérdezte: »Kitől tanultál, meg ilyen jól magyarul?« »Jules Renard-tól.« »Én is.« Nevettünk, értve, milyen alapeleme a jó magyarságnak a világosság, az európaiasság.

— *Ha már annyiszor idézik ezt a passzust, akkor már megkérdem: Jules Renard melyik művét érezte olyan rokonszenvesnek, közelállónak vagy tanuláságnak?*

— Egész stílusát. Fő regénye a *Poil de Carotte*. Nem tudom, hogyan fordították magyarra. Jelenti a sárgarépának a hajszárait. A vörösesszőkét csúfolhatják így franciául. Renard vörösesszőke volt, csepűhajú gyermekkorában, így hívta az anyja is. Az életképel, a vidéki leírásai megkapóak. Nem külső hatást keresni, hanem pontos, rövid mondatokban a lényegyet. Összes műveire ez jellemző. Fiatalon, negyvenegy-negyvenkét éves korában halt meg. Világos és tartalmas stílusa tetszett nekem. Kosztolányinak is. Akit — hogy ezt a vonalat kövessem — igen nagyra becsültem nyelvészeti munkásságáért is. Meg kell mondanom, elsősorban azért, hogy könyörtelenül szabatosságra törekedett; nyelve magyarsági részét kezdetben majdnem másodrendűnek éreztem. Szinte vigasztalót láttam abban, hogy ő is — felnőtten tanult meg jól magyarul. Ha az ember megnézi fiatalkori írásait, azokban pontosan benne van az, ami ellen később harcolt. Még az idegen szavak is. Tapasztalat árán ébredt rá, mi az irodalom igénye a nyelv gyakorlóival szemben; hogy mit kell tudnia egy írónak. Így vált aztán lelkes — hazafivá. Hogyha egyszer valaki ki fogja deríteni, ki nagyobb magyar: Ady-e, aki jószólt, vagy Kosztolányi, aki helyben, rögtön végezte a dolgát, a nyelvészetből átmenve arra, ami a magyarságnak ma majdnem a főntartó kerete, egyszóval az anyanyelvnek az ápolására és tőkélyre vivésére, rá fog jönni, hogy ő ebben már végül volt olyan kard ki kard magyar, mint amilyen kuruc Ady volt, ezt állítom. Nagyon nagyra becsültem ezért is őt. Erről soha velem nem beszéltem. Nagyon sajnáltam, már halála után, hogy ezek a cikkek nincsenek egybegyűjtve. Özvegye egyszer megemlítette, hogy a férje megbízott egy ismerős fiatal munkást, szobafestőt vagy lakatost, akinek nem volt keresete, a kéziratok rendezésével. Ebből látszik, mire nézte ő a proletariátust, s hogyan tudott a néppel érintkezni. Ennek a fiatalembernek volt annyi érzéke, hogy a megbízás szerint különválasztotta szép rendben a nyelvészeti cikkeket. Kosztolányinak tehát szándékában volt ilyen jellegű kötetet kiadni. Nem tudom, hogy Gellértnek, Kosztolányinének vagy énmagamnak milyen szerepe volt abban, hogy összeállt ez az abban a korszakban igen fontos kötet. Majdnem azt lehetne mondani, hogy nemzeti ellenállási könyv lett a két háború között. Az *Erős várunk, a nyelv* éppen a német hódítással szemben jelentett már címével is nagyon fontosat; ilyen vár is áll itten. Azokban az időkben jelent meg ez a könyv, amikor már az ilyen beletartozott a harcos szellemi honvédelemben is. Mindenki azt hitte, hogy Kosztolányi adta ezt a címet. Nem tudom pontosan, melyik mondatából vettem ki. Elég sutának éreztem eleinte ezt a kifejezést, *Erős várunk, a nyelv*, de aztán ez nagyon is bevált. Országos szállóige lett. Sőt még rovatcím is volt valamelyik újságban. Ma is megesisik, hogy érdeklődnek nálam: hol kapható ez az igen fontos könyv.

— Az *Ember és világ előszavában írja, hogy ezek a jegyzetek, pillanatképek a Kosztolányi-mű legjobbjaival vetekszenek, »művei első sorába« tartoznak. Ezt most is érvényesnek véli?*

— hogy a regény hogyan bomlott föl, hogy a próza mennyire nem tudta egykori lényegét megfogni, az ilyen tünetekből látható már, hogy én nagyobb érdeklődéssel olvasom például egy korabeli írónak a naplóját, a megjegyzéseit, mint olyan-ilyen novelláját, még akkor is, ha fontos témát érint. Kosztolányi publicisztikájában is a regényírónak a szeme működött. Ha azokból társadalmi képet akarok összeállítani, különbet kapok abból, mint a korabeli regényírók jó néhányának a műveiből. Tehát azok nagyon is fontosak. Az *Alakok* mesterművek mind, de a kis cikkeit, a vitáit is változatlanul nagyon fontosaknak tartom.

— *Mivel magyarázza, hogy most ismét megjelentek, kibővívte (immár hat vaskos kötetben), de Babits tanulmányaiból csak tavaly jelent meg egy szűkös válogatás Könyvről könyvre címmel? Vajon Kosztolányi nem a politikai-filozófiai könnyedségnek, az ideológiai, morális relativizmusnak, közönynek is köszönheti ezt az aránytalan népszerűséget? Egyáltalán: mivel magyarázza, hogy Kosztolányi jobban benne él a mában, mint Babits?*

— Nem hiszem, hogy Babits kevésbé él a köztudatban, mint Kosztolányi. Legföljebb oda térhetünk vissza, hogy ő — mint azt az imént említettem — az igényes, az elmélyedő, nem a rögtön népszerűsíthető verset próbálta kiművelni. Még akkor is, amikor már Arany János-í, vagy »népies« hangú volt, mélyebb, elrejtett tartalmakat formált ki. Kosztolányi olvasmányosabb volt azáltal is, hogy úgy kidolgozta az eszközeit. Beleértve a magyar nyelvnek ezt a káprázatos kezelését is. Aki jobban olvasható, annak nagyobb a népszerűsége. Volt Babitscsal szemben másfajta ellenkezés is; ma sem értem pontosan. Ez még a régi időből származik. Embert jobban nem gyaláztak Magyarországon egy pályán át, mint Babits Mihályt. S az volt a tragikus, hogy nem akárhik. Adynak szinte kedvét növelte, hogy Tisza István volt a legyalázója: büszkeséggel töltötte el. Babits azonban értékesektől is kapott csonttörő ütések, rangos pályatársaktól. Támadta szinte az egész napisajtó is. Mondhatni kivétel nélkül a szélsőjobbtól a szélsőbalig. S ott volt a számára csak átkos Baumgarten-díj. Kereste ő is a maga módján a közösséghez, a nemzethez való tartozás útját. S aztán nem »oldotta« meg mondjuk a metafizikai kérdéseket sem olyan olcsón, mint abban az időben mások. Adyt nem ítélték el istenkereső versei miatt. Őt reakciós, klerikális hírbe keverték. Ezer felületet adott ütésre épp igazi szellemi bátorságával. Maga sem tudta, mikor fejez ki igen kemény dolgokat, csak amikor már jött az ütés. A köpés. Boldogtalan volt. Tán — egyéb bajai s betegsége folytán — nem érzékelt annyira, mint én érzékelttem. Noha sokban szemben álltam vele, mondhatni harcos tisztességből álltam, amennyire állhattam, melléje. Leírták, amikor már haldoklott, hogy miért nem hal meg, ha (panaszaiban) már úgy óhajítja; nyomtatásban megjelent. Negyvenöt után Szabó Zoltán lapjában Cs. Szabó írt egy cikket *Babits halotti maszka* címmel. Ebben a cikkben nem volt másról szó, hogy milyen megdöbbentő az a maszk. Az ingerültség még ekkor sem ismert — kegyeletet sem.

— *A kérdés azonban még mindig nekünk mered, mert Kosztolányi ellen éppen ilyen támadások voltak mondjuk az ötvenes években, ha nem is ilyen gyakran, mivel nem volt annyira előtérben, nem volt annyi kapcsolata azzal a nemzedékkel, amelyik ötvenben a porondon állt. Kosztolányi körül a jég mégis észrevétlenül egyszer csak föloldódott ötvenhét táján, mikor kezdtek megjelenni a könyvei. Azóta szinte senki nem jelent be föllebbezést. Nem ismételik a korábbi főntartásokat, hogy esztéta, hogy apolitikus, hogy köpönyegforgató, hogy sekélyes. Ezek voltak az alapvadások. Ezek egy idő után teljesen elhaltak. Babitscsal szemben szintén nem lehet olvasni már vádakat, viszont nem népszerű.*

— Győzni fog végül a mű. Örülhetünk annak, hogy Kosztolányi már győzött. Egyre több érték jön elő, amelyik már koszorút kap. Megint azt kell mondanom, hogy Babitsnak az alkotása nehezebb, bonyolultabb, tehát nem megy olyan könnyen át a köztudatba vagy a nagyközönségbe, ahogyan Kosztolányi világosságukkal is remek novellái. *A Halálfi* súlyos, nagy könyv, elmélyedést kíván. Grandpierre tanulmányában a legmagasabb rangra emeli. Én magam már régen olvastam, de óriási véleményel vagyok róla. A magyar regényirodalom egyik mesterműve. De megint a magyarság tragédiája van benne igen erősen

és élesen elmondva. El fog jönni a kor. Nem féltém Babitsot. Hisz ma Ady sem igazán népszerű.

— *Ezt a kérdést azért forszírozom, mert azt gyanítom, hogy Kosztolányi filozófiája, a relativizmus könnyedsége, hajlékonysága szinte jól jön azoknak, akik nem szeretik az éles, nehéz szembesüléseket. Babits rázósabb földat. Nagyon komoly próbára teszi nemcsak intellektuálisan, hanem morálisan és politikailag, filozófiailag azt, aki olvassa. Mit gondol erről?*

— A lényeg az, hogy korszakunkban, egész Európában mindenütt áttolódott az etikai értékelés az esztétika irányába. Ha mélyükben megnézzük a stílusvívmányokat, ezeknek az alapja alig etikai; ez átszorult valahogyan a szocialista realizmusba és ottan egyben kompromittálódott is a nyugati szemek előtt. A művészetben a formaprobléma ritkán etikai indítású. A világot mint látványt ábrázolni — ezt kívánja az olvasó. Az irodalmi kubizmus óta alig tudod megkülönböztetni, hogy az ábrázolás úgynevezett modernsége mögött mi az emberi tartalomnak a modernsége. A többi nagyjából közhely: szerelmes vagyok, magányos, boldogtalan, elidegenült. Ami Babitsnak a fő gondja volt, az etikai állás, a metafizikának a megközelítése valahogyan, erről csak színes játékok születnek nagyrészt — nem mondom, hogy mindenkinél. Az esztétikai szempont lett úrrá, ahogyan én látom, például csaknem az egész francia lírán, az új regényen. Már nem is érdekes, hogy mit mondanak, csak az, hogy miképp. Teljesen a mallarméi irány győzött, tehát a játékoság, a szemnek való. A maga módján Kosztolányi is vátesz volt; a művészi jövőt jobban megérezte, mint Ady és Babits, mert lám a jelen a homo aestheticusra néz.

— *Mi lehet az oka annak, hogy Kosztolányi rengeteg széljegyzete, apró tollrajza az Édes Anna után már nem állt össze regényszerű kompozícióvá? A nagy epika szétbomlásának példája volna ez, vagy — mint a Felebarátaim előszavában írta — a »történet« nem is lényeges, s az író maga volt annyira türelmetlen regényhős, hogy mást nem tűrt meg maga mellett?*

— Ebbe belejátszott még az is, hogy meg is kellett élnie; percről percre megkeresnie a kenyerét, és ezt ő kezdettől fogva a napi írással, az azonnali publikálással oldotta meg. Nem azt akarom mondani, hogy zsurnalista volt; hanem rögtön, a percből tudott olyan irodalmi munkát csinálni, amely azonnal, kicsiben is értékesíthető volt. Mesteri novellákat írt, tudott volna nyilván regényt is még többet írni. S aránylag fiatalon halt meg. Azonkívül állandó gondban élt amiatt is, hogy nemcsak megéljen, de írónak is megőrizze magát a napi tudatban is. Fontos volt lényének a közszereplés. Tetszetős férfi volt, ezt is élvezte. Elmondok egy történetet, de ne torzraiznak vedd. Voltak a Nyugatnak délutáni összejövetelei, közönséggel; ezen írók szerepeltek, fölolvastak. Ezt mi modernnek megvetéssel néztük, nemigen jártunk oda. Amikor azonban Kosztolányi szerepelt, természetesen odamentem. Délután volt négy óra tájban; feketekávét szolgáltak fel. Kosztolányi is verseiből olvasott fel — szmokingban vagy frakkban, kemény ingben, csokornyakkendővel; ovális szép arcához csodása illet. Fölmenvén a pódiumra, már megjelenésével meg kedves úri racscolásával nagy sikert aratott. Bocsánatot kért, hogy így nekiöltözött, de innen még kell valahova mennie, s ott ez a megjelenés kötelező. Tüneményes fellépése volt. Együtt jöttünk el. Az utcán jártában is — szemem sarkából láttam — nagyon élvezte, hogy benne van a világban. Kérdeztem, merre tart. Beinvitált egy kávéházba. Onnan kijövet is szívesen elkísérhettem — haza.

— Az Üzenet Szenteleky-émlékszáját ismeri. Mit gondol erről a hagyománytudatosító munkáról? Mit gondol a kiválasztásról? Nemzetiségi sorban kiket érdemes tüzetesebb figyelemmel tanulmányozni? Sajátosan magunkénak vallani?

— A lényeg az, amit én nagyon fontos írói, szellemi feladatnak tartok, hogy az a tragikus eseménysorozat, amelyen a magyarság átment, amely úgy megosztotta a nyelvi közösséget, óriási ártó hatással volt a magyarság tudatára is. Az emberek majdnem kisebbséget éreznek, ha magyarnak vallják magukat, mindenütt a világon. Ennek orvoslásául filozófia, publicisztika, politikai irodalom vajmi keveset tud végezni, hiszen az alapproblémákat érinteni sem tudja, annyira belejátszik a politikai egzisztencia mindenütt. Tehát itten az irodalomnak óriási előkészítő szerepe van, majdnem olyan, mint kétszáz évvel ezelőtt, a békés megoldásra. Az tudja megteremteni tiszta eszközzel, a megvádolás lehetősége nélkül, a magyarság nyelvi szellemének humanista egységét; ez tudja kiművelni, milyen irányt kövessen Európailag emelkedetten a magyarság; ez tudja tehát máris visszaszerezni az önbecsülését ennek a népnek. Ezt én — azt lehet mondani — a fő szociális, sőt szocialista gondomnak érzem, és meggyőződésem, hogy az utánunk jövő nemzedékek ezen fognak vizsgálni, meg tudnak-e ennek felelni; vagyis adnak-e megint valami tartalmat annak, hogy valaki a magyar nyelv közösségébe tartozik. Hogy magyarnak lenni nemcsak szólam. Igen sok helyen szinte még vádakot kell elhárítani, gyakran meg gondolatlan önvádakat. Olyan szellemet kell kialakítani magunk közt s a többi néppel való viszonyunkban, amilyenek Kosztolányi, Ady, Babits munkálkodott, de hiszen már — Zrínyi is. Ez óriási feladat. Azt hiszem, azzal, amit ti lenni Jugoszláviában tudtok végezni, éppen azért, mert ott ma tán a legkedvezőbb a magyar diaszpóra jogi helyzete, majdnem példán is munkálkodtok. Majdnem azt mondanám, világnak kínálható példán. Mert hisz a huszadik század legtöbb veszéllyel fenyegető és egyben legtestvéribb összebékülést ígérő problémája a faji, vallási, anyanyelvi ellentétek megoldása vagy meg nem oldása. Köszönöm, hogy ennyi szeretettel ápoljátok Kosztolányi emlékét: ható szellemét. Szeretetet sugárik az mindenütt, mindenkinek, minden nyelven.

Budapest, 1974. december 5.

DÉR ZOLTÁN